

DOSTOJANSTVO IN EMPATIJA V FAZAH ŽIVLJENJSKEGA CIKLA

JOŽICA KNEZ RIEDL

Univerza v Mariboru, Ekonomsko-poslovna fakulteta, Maribor, Slovenija
jusa.knez@guest.um.si

Pozornost, namenjena dostojanstvu in empatiji, vsakemu zase kot tudi povezano, se opazno veča. Zaradi dogajanja v mikro, mezo in makro okolju se jima posvečajo številne razprave in dokumenti, predvsem v povezavi s starajočo se družbo. Dostojanstvo zveni mnogim sicer zastarelo, empatija pa idealistično, kakor da nimata več povezave s stvarnostjo 21. stoletja. Prispevek naslavlja starejše. Tako dostojanstvo kot empatija sta pomembna na samem začetku življenja in sta prisotna v vseh naslednjih fazah življenjskega cikla. Dostojanstvo si človek pridobi ob rojstvu kot humano vrednoto, nihče mu ga ne bi smel odvzeti. Kako ga krepi in razvija ter ohranja, je odvisno od posameznika, okolja in razmer. Ohraniti dostojanstvo ni enostavno, večkrat je trda preizkušnja. Starejše pesti strah pred izgubo identitete in samospoštovanja. Želijo razumevanje in spoštovanje, zavračajo neprepoznavnost, izključitev iz procesa odločanja o sebi. Ljudje, ki profesionalno skrbijo za starejše, bi se morali tega priučiti, če jim že ni prirojeno. Varovati dostojanstvo starejših in prebujanje empatije do soljudi je vitalnega pomena, tudi zaradi uveljavljanja novih tehnologij, digitalizacije in robotizacije.

DOI
[https://doi.org/
10.18690/um.3.2023.19](https://doi.org/10.18690/um.3.2023.19)

ISBN
978-961-286-768-3

Ključne besede:
dostojanstvo,
empatija,
starejši,
starajoča se družba,
življenjski cikel

DOI
[https://doi.org/
10.18690/um.3.2023.19](https://doi.org/10.18690/um.3.2023.19)

ISBN
978-961-286-768-3

Keywords:
aging society,
dignity, elderly,
empathy,
life cycle

DIGNITY AND EMPATHY IN LIFE CYCLE STAGES

JOŽICA KNEZ RIEDL

University of Maribor, Faculty of Economics and Business, Maribor, Slovenia
jusa.knez@guest.um.si

The attention, paid to dignity and empathy, separately or linked together, has been increasing evidently. Because of circumstances in micro, mezzo and macro environment they are subject of discussion and consistent part of numerous documents, especially related to so called aging society. Dignity sounds to great part of people as obsolete, empathy as idealistic, both without connection to the 21st century reality. The paper addresses the elderly. Both, dignity and empathy, are important at the very beginning of life and they are consistent part in all phases of life cycle. Man achieves dignity as human value with birth. No one should take it away. It depends on individual, environment and circumstances, how he strengthen, develop and conserve dignity. It is not simple, often very hard trial. Elderly are afraid of losing their identity and self-respect. They want understanding and respect, rejecting being unrecognisable and excluded from deciding upon themselves. People who care for elderly should be trained, if they do not bring these characteristics with birth. Conserving dignity of elderly and stimulating the empathy towards people are of vital importance because of prevailing new technologies, digitalisation and robotics.

Uvod

Dandanes se izgublja mnogo nekdanjih vrednot, žal, med temi tudi delo, delovnost, odgovornost, spoštovanje. Umikajo se uveljavljanju novih, na prvi pogled tudi dvoumnih in kontroverznih vrednot, kot so uspeh brez naprezanja, povečevanje zunanosti in vzbujanje pozornosti za vsako ceno. Nekateri menijo, da smo glede vrednot že dolgo v vakuumu, v praznini, ko ne vemo, kaj ceniti in podpirati, za kaj se truditi. Vendar se že kaže tudi zasičenost z novimi dvomljivimi vrednotami, kot je podleganje kratkotrajnim modnim trendom glede izgleda, kjer si tako ženske kot moški obupno želijo biti privlačni. pa čeprav za ceno tolikšne medsebojne podobnosti, da niso več nekaj posebnega, kar bi sicer radi bili. Tako zlahka trčimo ob kaos vrednot, med katerimi mnoge kmalu doleti usoda public, ki jih ni prav nič težko kar naprej omenjati, ne da bi jih dobro poznali in še manj upoštevali. Žal med njimi najdemo celo dostojanstvo in empatijo, a ju razmere, v katerih živimo, vseeno izpostavljajo. Govori se o ponovni oživitvi dostojanstva, kar naj bi bila prednostna naloga v 21. st., o revoluciji (Lenz, 2023) v eri digitalizacije (Khanna, 2020). Oživiti ga je treba s pozornostjo, opogumljanjem, inspiracijo. A za mnoge je dostojanstvo vseeno nekaj zastarelega, o čemer v današnjem času ni vredno izgubljeni besed. Zdi se, da ceniti dostojanstvo, kakor da ni v duhu časa. Ne cenimo niti svojega dostojanstva, kaj šele dostojanstva drugih. A dejstvo je, da je dostojanstvo človeškega življenja prisotno v vseh fazah življenjskega cikla, le da prihaja v posameznih fazah potreba po njegovem ohranjanju različno do izraza. Da bi razumeli situacije, ko je treba podpreti dostojanstveno življenje vsakogar, začenši v otroštvu, fazi odraščanja, dejavni zrelosti in v fazi umiranja, je neizogibna zmožnost empatije.

Posebej ranljiva skupina so odrasli, ki niso sposobni samostojnega življenja, nezaposleni, brezdomci in migranti. Velikokrat je prezrto tudi dostojanstvo živali. Tu so še drugi vidiki dostojanstva, zelo aktualni sta z njim povezani bioetika in humanost (Knez Riedl, 2018). Prispevek se osredotoča na ohranjanje dostojanstva in nujnost empatije pri obravnavanju starejših. V starajoči se družbi je dostojanstvo ljudi, ki se starajo, dosegajo tudi častitljiva leta, deležno vse večje pozornosti. Veliko je razprav in apelov za dostojno staranje, dostojno bivanje starejših in, zadnje čase tudi pri nas, dostojno umiranje. Vse več ljudi se znajde v prelomni, večinoma stresni situaciji, ko se preselijo iz svojih domovanj in prično živeti v novem okolju, v domovih za starejše.

K temu me je navedlo redno večletno obiskovanje sorodnice v izbranem domu za starejše. Iz tega sem črpala veliko spoznanj, pa tudi iz spremljanja strokovnih in znanstvenih člankov, knjig ter polemike v medijih. Na osnovi tega sem lahko oblikovala tudi razmisleke za izboljšave. Prispevek najprej na kratko razloži pojem in pomen dostojanstva in empatije ter ju umesti v specifično okolje doma za starejše. Preplete ga z ilustracijo primerov in nekaj možnimi rešitvami, predvsem v kontekstu izobraževanja.

2 Dostojanstvo

Koncept dostojanstva je mnogoznačen že, če ga razlagamo z zgodovinskega in filozofskega vidika. Oprla sem se na pojmovanje, po katerem dostojanstvo razlagamo s karakterjem in obnašanjem določene osebe, z njenimi vrlinami. Zaradi teh si nekdo zasluži čast in spoštovanje. Številne druge opredelitve enačijo dostojanstvo s poštenjem, ugledom, plemenitostjo, položajem v družbi, skupnosti, družini, z vrednostjo (*Latin Dictionary, 2023*). Dostojanstvo je bilo lastno predvsem možem, glede na njihovo ravnanje, dosežke in vpliv. Pripisovali so ga plemičem, vojskovodjem in učiteljem. V srednjem veku so dostojanstvo v glavnem raziskovali filozofi. Med njimi je *Kant* dostojanstvo v 18. st. povezoval s prosto voljo in lastno izbiro častnih dejanj (*Sensen, 2011*).

Prva spoznanja o dostojanstvu pridobivamo bolj kot iz realnega življenja iz zgodb, epskih pesmi in pripovedi. Običajno so dostojanstveni ljudje junaki pred usodnimi odločitvami, ko obdržijo pokončno držo in ne mislijo nase, marveč na druge. Njihova pokončnost pride do izraza v grozečih nevarnostih ali ob bolečih izgubah. Primer dostojanstva so npr. *Michelangelov* kip *Pieta*, dostojanstvo božje matere, ko objokuje smrt svojega sina, slika vdove ameriškega predsednika *Johna Kennedyja*, *Jacqueline*, ki v pogrebnem sprevodu z obema otrokoma dostojanstveno spremlja krsto svojega tragično preminulega moža. Primeri dostojanstvenega obnašanja iz novejšega časa so obvladane reakcije ljudi, ki izgubljajo svoje funkcije, ki se jim izmuznejo medalje na športnih tekmovanjih in uvrstitve na drugih tekmovanjih. Takrat pride do izraza velikokrat poudarjena misel, ki izvira iz budizma (*Buda Quotes, 2023*). Namreč, za oboje, tako za poraz kot zmago, je potrebno dostojanstvo. Nič koliko je drugih primerov, še zlasti drže ljudi, ki izgubljajo svojce in imetje, svojo prihodnost ob naravnih nesrečah in vojnih spopadih. Ne morem pozabiti prizora iz dunajskega zabavišnega parka, ko je na stojnici za hitro prehrano poljski profesor z

resnim, dostojanstvenim izrazom na obrazu stregel kebab razigranim turistom. Intelektualec, ki je takrat zaradi političnih razlogov zapustil domovino in se preživljal z delom, ki se mu je ponudilo. Dostojanstveno.

Dostojanstvo je lahko trn v peti nasprotnikov, nemoralnih ljudi ali žrtev brezbriznežev. Zato izstopa ravno tedaj, ko ga nekdo odvzema, ruši in to na številne načine. Ti zmanjšujejo vrednost in samopodobo posameznika s poniževanjem, sramotitvami, žalitvami, zasmehovanjem, izločanjem, mobingom, degradacijo, dehumanizacijo. Samo pomislimo na suženjstvo, mučenje, posilstva, prisilno delo, trgovanje z ljudmi, ki postanejo predmet barantanj. Dostojanstvo boleče prizadeneta tudi aroganca, vzvišenost v medsebojnih odnosih, in ignoranca, neupoštevanje človekovih potreb, preferenc in želja. A po drugi strani imajo nekateri ljudje, iz različnih razlogov, zelo vprašljiv odnos do lastnega dostojanstva. V popularnih resničnostnih šovih, video predstavitev na družbenih omrežjih, so pripravljene razgaliti svojo intimnost in se podvreči poniževanju. Vprašanje je, kaj je v odzadju? Je to mazohizem, morda obupanost ali zgolj hlastanje po slavi?

Razlag in stališč glede dostojanstva se ne manjka. Zgodovinske osebnosti, ljudje, ki so se proslavili v znanosti (*Aristotel, Einstein*), politiki (med njimi *Martin Luther King, Mahatma Gandhi, Nelson Mandela*), umetnosti (pisatelji *Charles Dickens, Fjodor Dostojevski, William Somerset Maugham*, slikar *Marc Chagal*), nadalje papež *Frančišek, Dalajlama*, popularni športniki vseh športnih disciplin prispevajo svoje dojemanje dostojanstva. Velikokrat so besede na ustih eno, dejanja drugo. Dostojanstvu je pripisan tolikšen pomen, da se po svetu oktobra slavi dan globalnega dostojanstva. Že vrsto let ga praznujejo vsako tretjo sredo v oktobru, v več kot 80tih državah. Glede na dolgoživost in naraščanje ostarelega prebivalstva, je vse več apelov za dostojanstveno staranje. Ameriška aktivistka in pisateljica *Ai-jen Poo* (2015) v svoji knjigi razpravlja o dobi dostojanstva, kjer je zaradi booma starostnikov, ki so ranljivi, rahločutni, potrebno upoštevati potrebo po ohranjanju njihovega dostojanstva. Ni malo starejših, ki se bojijo, da bi postali nevidni, neprepoznavi, prezrti, preslišani, da bi obtičali v osamljenosti, kot ljudje brez identitete, priimkov, imen, brez sledi nekdanjega delovanja.

Sama sem se zavedela pomena dostojanstva, ko sem obiskovala sorodnico v domu za starejše, kamor se je preselila iz lepo urejenega meščanskega stanovanja v povsem drugo, omejeno, okolje z drugačnim dnevnim redom, kot ga je bila leta in leta vajena

V dom se ni napatila prostovoljno, klonila je pod razmerami, ko je uvidela, da ne zmore bivati sama. Kmalu jo je v njeni sobi obiskala mlada delovna terapevtka. Sorodnica je bila potrta, žalovala je za lepo urejenim stanovanjem, za znano okolico, prijatelji in sosedi, za sokrajani. Ni se še privadila, videla sem, da o tem preobratu veliko premišljuje in trpi. Kakor da se zaveda, da jo to zadnja preselitev. Hotela sem zapustiti sobo, a me je delovna terapevtka zadržala. Sorodnici je zastavila več vprašanj, na podlagi katerih bi se lahko odločili za vrsto in posebnosti njene delovne terapije. Sorodnica je urejena, razgledana, gospa, ki se je trudila iti s časom (uporabljala je tudi računalnik), nekdanja aktivna športnica z visoko izobrazbo, krasno je odgovarjala na vrsto vprašanj. Potem pa je padlo zadnje vprašanje. »Kaj je vaš cilj?«, je okrog 60 let mlajše dekle vprašalo tedaj 83letno gospo, ki je strumno stala ob postelji. Zadržala sem dih, kaj neki bo odgovorila. Malce je pomolčala, potem pa je tiho, a odločno odgovorila: »Ohraniti svoje dostojanstvo.« Presunilo me je in komaj sem skrila svojo ganjenost. Bravo, je kričalo v meni. In tedaj sem si zadala, da ji bomo pri tem cilju, pri tej želji sorodniki, kolikor je možno, pomagali. Največ z razumevanjem njene situacije in prepoznavanjem njenih potreb, odkrivanjem tega, s čimer jo lahko razvedrimo in ji polepšamo vsakdan, premostimo prehod v nove razmere, na kratko, z empatijo.

Podobno, kot je na več načinov možno opredeliti dostojanstvo, je več razlag, kaj je empatija.

3 Empatija

Tudi glede empatije so mnenja deljena. Ali jo ljudje dojemajo kot sočutje, ki po njihovem mnenju ne sodi v današnji tehniziran in digitaliziran svet, kjer človeško delo, ne le rutinsko marveč tudi intelektualno zahtevno delo, prevzema robotika. Na drugi strani pa se krepi gibanje za bolj humano družbo, ki je empatična in spodbudna. *Rifkin (2009)* neposredno razpravlja o empatični civilizaciji. *Ebert (2023)* vidi v empatiji najvišjo kakovost civilizacije. Z vprašanji, kaj je empatija, zakaj je smiselna, kako jo krepiti, se ukvarja vse več raziskovalcev, ki pristopajo k tematiki z vidika svojih znanstvenih disciplin. Koncept družbene odgovornosti implicitno vključuje empatijo v vzajemne odnose skupin vseh deležnikov. Ti pripadajo različnim starostnim skupinam in obsegajo mladostnike, aktivno prebivalstvo, med njimi starejše zaposlene, starostnike, hendikepirane ljudi, ogrožene in ranljive skupine prebivalcev.

Opredelitev empatije se razteza od vživljanja v nekoga drugega v njegovo situacijo in občutke, vse do empatije kot težko dosegljivega ideala. Gre tudi za sposobnost razumevanja perspektive drugega, njegovih čustev (Krznaric, 2014, Knez Riedl, 2019).

Kako se empatija zazna, katere so prepoznavne lastnosti empatičnih oseb? *Geldard in Geldard (2005)* navajata, da empatično osebo prepoznamo po toplini, odprtosti, prijaznosti, skrbnosti, pristnosti in kredibilnosti, a tudi prizemljenosti. Za empatijo je bistveno razumevanje drugega in pozorno poslušanje. Prepogosto podcenjujemo moč dotika, nasmeha, prijazne besede, pozornega poslušanja, iskrenega komplimenta (*Buscaglia, 2023*). Ne le besede, pomembna je tudi govorica telesa, intonacija govora, čemur sledi primerno ukrepanje, ravnanje. Brez odločenosti, da nekomu pomagamo, seveda ne gre.

Strokovno poznamo več vrst empatije. Ena od delitev razlikuje emocionalno, mentalno (kognitivno) in socialno empatijo. Orisani so njeni pozitivni učinki, kot je blagodejnost, a tudi omejitve in pasti. Psihologi, ki se ogromno ukvarjajo z vrstami in učinki empatije, poudarjajo anticipiranje, vnaprejšnje predvidevanje obnašanja človeka, in resonanco, v prenesenem smislu odzive, reakcije, na obnašanje določene osebe (*Mai, 2008*). Prestrezanje, kaj se dogaja z drugim, kako občutiti njegove tegobe, zahteva visoko senzibilnost.

4 Dostojanstvo in empatija v domovih za starejše

Posamezniki se s spremembno, kot je preselitev v dom za ostarele spopadejo zelo različno, za ene je to bolj, za druge manj stresna sprememba. Za mnoge pa je to celo travmatična izkušnja. Spomnim se gospe, ki je razlagala, da se počuti, kot da bi bila ponovno v internatu. Posebej je zahtevno prilagajanje, če v sobi ne bivaš sam. Razen okolju, hišnemu redu (vstajanje, nega, obroki, terapije, obiski, čas zase, spanje), se je treba prilagoditi tudi sostanovalcu. Mnogi občutijo utesnjenost, ko se morajo preseliti iz stanovanja ali celo iz hiše v sobo, največ garsonjero. V zadregi so, kaj odnesti s seboj, kako narediti svoje novo domovanje čim bolj domače. Tudi pri navezovanju medsebojnih stikov prihajajo na dan razlike. Nekateri lažje navežejo stike z novimi ljudmi, s katerimi poklepetajo, spijejo kavo, si izmenjajo časopise, spet drugi se zapirajo vase. Seveda se vse še zaostri, če nastopijo poškodbe ali bolezni. Te pa so v domovih za ostarele pogost pojav. So pa tudi primeri, ko je preselitev v

dom za starejšega posameznika dobrodejna, če prej ni živel človeka dostojnega življenja, temveč je živel v neurejenem in neprijaznem okolju.

V ustanovi, kot je dom za starejše, je pestra skupnost različnih deležnikov. Že stanovalci so heterogena skupina, po starosti, zdravstvenem stanju, interesih in pričakovanjih. Imajo manj dolgoročnih ciljev in se dnevno soočajo z minljivostjo. Heterogene so nadalje skupin negovalcev, medicinskega osebja, socialnih delavcev, upravljalcev. Niso se vsi videli v tem poklicu ali v takšni ustanovi; zanje je delo v domu vse bolj nekaj začasnega, dokler ne najdejo kaj primernejšega. V dom prihajajo tudi prostovoljci, vse pomembnejši kot pomoč in družba stanovalcem. Krasno je, če je med njimi in stanovalci prijeten odnos. Tudi ponudniki osebnih storitev (frizer, pedikura) in gostinskih storitev ter vzdrževalci vplivajo na počutje stanovalcev. Lahko jim polepšajo dan. Med temi deležniki so razlike, kako ohranjajo dostojanstvo stanovalcev, kako razumevajoči in prijazni so do njih. Empatičnost ni dana vsem. Pa vendar bi se morali v tej smeri truditi prav vsi, in to načrtno. Pričeti in intenzivirati je treba ozaveščanje o dostojanstvu vsakogar, o njegovi krhkosti in pomembnosti, ga ohranjati in krepiti. Enako pozornost terja empatija, kulturo empatije je potrebno širiti s pogovori, delavnicami in predavanji ter z vzgledom. Tako dostojanstvo kot empatija bi morala biti tematski stalnici vsebine vseživljenjskega učenja. Obojemu je treba sistematično namenjati pozornost, ju umestiti v predmetnike na vseh stopnjah izobraževanja, začevši v vrtcih in na vseh nadaljnjih stopnjah. Še posebej to velja za študijske programe medicincev, drugih zdravstvenih, pa tudi socialnih delavcev

Stališča glede spodbujanja in negovanja teh dveh vrlin, niso enotna. A primeri iz tujine, kjer so takšni izobraževalni programi že dokazali svojo pomembnost, večkrat preglasijo tiste, ki jim niso naklonjeni. Vedno znova me razveseli, ko naletim na primere sočutja pri mladih. Nagradijo uličnega harmonikarja, primaknejo nekaj kovancev za kitarista, ki brenka v podhodu v središču mesta. Da je med ljudmi veliko takih s srcem, me prepričajo tudi drugi primeri. Pred kratkim prizor iz enega od trgovskih centrov. Na dan, ko izplačujejo pokojnine, se je pred hitro blagajno postavil s skromnim nakupom možki, ki bi mu lahko pripisali nekaj čez 70. S tresočo roko je odpiral denarnico, iz katere se je vsulo kar nekaj kovancev in se zakotrljalo naokrog. Prodajalka srednjih let ga je pomirila in prijazno pobirala drobiž ter mu pomagala dokončati nakup. Brez nejevolje, z neizmerno mero potrpežljivosti, je pokazala vsem kupcem, ki so čakali v vrsti za njim, kako je treba ravnati.

V prispevku se je bilo možno ukvarjati le z nekaterimi vidiki povezave med dostojanstvom in empatijo.

Opomba

Na temo dostojanstva in empatije izhaja veliko literature. Večina navedenih avtorjev objavlja nove knjige in piše v znanstvenih revijah, imajo pa tudi svoje spletne strani, kjer najdemo tudi njihova aktualna predavanja. V slovenskem jeziku je čedalje več diplomskih in magistrskih del naših univerz, ki se posvečajo tako dostojanstvu kot empatiji.

Literatura in viri

- Geldard D., Geldard K. (2005). *Basic personal counselling*. Sydney, Australia: Pearson Education.
- Khanna, R. (2022). *Dignity in a Digital Age, Making Tech to Work for all of us*, Simon & Schuster, New York
- Knez Riedl, J. (2018) *Preserving Dignity of Older People as an Individual and Common Goal in the Context of Social Responsibility*, Proceedings of the 13th IRDO Conference, Maribor
- Knez Riedl, J. (2019). *Empathy in Centres of Elderly as a Link to Responsible Behaviour*, Proceedings of the 19th IRDO Conference, Maribor
- Krznicar, R (2014) *Empathy - a Handbook for Revolution*, Rider, London
- Latin Dictionary Available at* [www.http://online.latin.dictionnaire.com](http://online.latin.dictionnaire.com) (2.5.2023)
- Lenz, Bob (2023). *Dignity Revolution, Standing up for the Value for Every Person*, Life Press (2015) <https://lifest.com> (15.5.2023)
- Mai, J. (2008). *Karrierebibel: Definite alles, was Sie fuer Ihren Beruflichen Erfolg wissen muessen*, dtv, Muenchen
- Poo, A. (2015). *The Age of Dignity Preparing for the Elder Boom in the Changing America*, The New Press, New York, 2015
- Rifkin, J. (2009). *The Empathic Civilization: the Race to Global Consciousness in a World of Crisis*, TarcherPerigee, First Ed., New York
- Sensen, O. (2011). *Kant on Human Dignity*, DeGrueter, Berlin/Boston
- Navedki, dosegljivi na spletnih straneh:
- Budha Quotes* <https://declutterthemind.com/blog/buddha-quotes/> (18.5.2023)
- Buscaglia, L Leo Buscaglia Quotes* https://www.goodreads.com/author/quotes/27573.Leo_F_Buscaglia (21.5.2023)
- Ebert, R Roger Ebert Quotes* <https://www.brainyquote.com/authors/roger-ebert-quotes> (21.5.2023)
- 100+ Empathy Quotes To Inspire You* <https://www.google.com/search?q=100%2B+Empathy+Quotes+To+Inspire+You&tbm> (5.5.2023)

